

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ
Том 109

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY
Book 2 – GEOGRAPHY
Volume 109

ОЦЕНКА НА УСТОЙЧИВОСТТА НА ТУРИСТИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ В СТОЛИЧНА ОБЩИНА

МАРИАНА АСЕНОВА

Катедра География на туризма
e-mail: mariana@gea.uni-sofia.bg; mariana.assenova@gmail.com

Mariana Assenova. SUSTAINABILITY ASSESSMENT OF TOURISM DEVELOPMENT IN SOFIA MUNICIPALITY

The paper presents the main approaches and results of the implementation of the European Tourism Indicator System in Sofia Capital Municipality. On the basis of secondary and primary information and using the tools of the system, a picture of the current situation of the sustainability aspects of tourism development is outlined. Four groups of indicators are discussed and analyzed illustrating the destination management for sustainability, as well as the economic, social and environmental impacts of tourism development. The strengths and weaknesses of Sofia Municipality in the context of sustainable tourism development are identified and some recommendations are made in regards of the future sustainable tourism development monitoring.

Key words: sustainable tourism development, monitoring, indicator system, ETIS.

УВОД

За постигане на устойчиво развитие на туризма е необходимо разработването на политики и мерки, които да са не само теоретично издържани, но и практически осъществими (Liu, 2003), като при това е необходим системен подход за прилагане в действителност на принципите на устойчивото развитие. В контекста на сложните системи, каквато е системата на туризма, мониторингът се очертава като изключително важен, тъй като позволява да се проследи поведението на системата на туризма чрез измерване на напредъка и идентифициране на проблемите и предизвикателствата (Manning, 1999; Miller and Twining-Ward, 2005).

През последните години използването на индикатори за мониторинг на напредъка към устойчиво развитие на туризма на дестинационно ниво се предлага и дискутира от редица автори и туристически организации. Преглед на голям брой публикации за необходимостта от мониторинг и използване на индикатори и на съществуващи системи от индикатори за устойчиво развитие на туризма, е направен от Schianetz и Kavanagh (2008), които, обобщавайки, посочват, че без измервания или индикатори за развитие на туризма терминът „устойчиво“ би бил безсмислен и би се превърнал в клише. Освен това, индикаторите за устойчиво развитие на туризма са полезни не само за измерване на напредъка, но и за стимулиране на процеса на обучение, за подобряване на цялостното разбиране на екологичните и социалните проблеми, за изграждането на капацитет в местната общност и за подпомагане идентифицирането на целите за устойчиво развитие и подходящи стратегии за управление в сферата на туризма (Miller, Twining-Ward, 2005). Същевременно, разработването на системи от индикатори за устойчиво развитие на туризма е много по-трудно, в сравнение с други сектори, поради липсата на надеждни данни за туризма и трудността при определяне на границите на развитието му като икономическа дейност (Ceron, Duboi, 2003), затова информационното осигуряване и капацитетът да се осъществява самия мониторингов процес са от съществена важност за постигане на напредък в устойчивото развитие (Miller, Twining-Ward, 2005).

Използването на индикатори за измерване на устойчивостта на туризма според Castellani (2010) има следните предимства: (1) позволява количествена оценка на текущото състояние на околната среда, социалните и икономическите условия в дестинацията; (2) позволява определянето на измерими цели; (3) дава възможност за сравняване на резултатите на пространствено равнище (спрямо други дестинации) и във времето (измерване на постигнатите резултати); (4) позволява разпространяване на информация за резултатите до всички заинтересовани страни (вземашите политически решения, местните заинтересовани страни).

Следователно, мониторингът на туристическото развитие с използването на системи от индикатори за устойчиво развитие позволява да се разкрие неговото моментно (базисно) състояние в контекста на устойчивото развитие и подпомага управлението на туризма на дадена територия, тъй като разкрива промените във времето и в пространството на различни процеси и явления, свързани с неговото развитие. Целта на настоящата статия е да представи състоянието на устойчивото развитие на туризма в Столична община на основата на тестването на Европейската система от индикатори за устойчиво развитие на туризма (ETIS¹) на дестинационно ниво.

МЕТОДОЛОГИЯ

Системата се състои от набор от показатели, набор от инструменти и матрица за данни. Тя е разработена като инструмент, който всяка дестинация може да използва

¹ European Tourism Indicators System.

и прилага без някакво специално обучение. Тя може да бъде полезна при проследяване на развитието на дестинацията и да подsigури по-добри управленски решения, както и да повлияе върху провеждането на адекватни политики. Системата от индикатори и нейното прилагане са описани достатъчно подробно в наръчник, изготвен от Европейската комисия (ЕС, DG Enterprise and Industry, 2013a).

Структурата на системата включва 27 основни и 40 допълнителни индикатора. Те могат да се използват самостоятелно или интегрирано в съществуващите системи за мониторинг на дестинацията. В същото време системата е гъвкава, тъй като може да бъде разширена или стеснена, за да отговори на нуждите на дестинацията в интерес на местните заинтересовани страни, както и на специфичните проблеми, свързани с устойчивостта, пред които дестинацията е изправена.

Методиката за прилагане на ETIS е описана в Наръчника на Европейската комисия и включва 7 стъпки: (1) повишаване на осведомеността и разбирането; (2) изготвяне на профил на дестинацията; (3) създаване на Работна група от заинтересовани; (4) разпределяне на ролите и отговорностите; (5) набиране и регистриране на данни; (6) анализ на резултатите; (7) осигуряване на по-нататъшно развитие и непрекъснато подобряване. Настоящото проучване се ограничава само до набирането и анализа на информацията (стъпки 2, 5 и 6). Останалите стъпки предполагат активно и организирано включване на заинтересованите страни, което е възможно след преценка за необходимостта от редовен мониторинг на устойчивото развитие в Столична община.

Анкетните проучвания и интервютата се основават на указанията за използването на комплекта от инструменти и предложените в него въпросници (ЕС, DG Enterprise and Industry, 2013a, 2013b). Те са адаптирани към местните условия и са предназначени за събиране на информация за всички видове показатели – основни и допълнителни. Използвани са 4 вида въпросници – за управление на дестинацията, за местното население, за туристическите предприятия и за посетителите. Въпросникът за посетители е изготвен в две езикови версии – на български и английски, за да може да се интервюират и чуждестранни посетители. Прилагането на ETIS в Столична община е извършено от екип от преподаватели и студенти от специалност „Туризъм“ на Софийски университет „Св. Кл. Охридски“ по поръчка на Общинско предприятие „Туризъм“ на Столична община (Маринов, 2016; Дограмаджиева, 2016; Николова, 2016). Част от проучванията (проучване на местното население) са осъществени от „Алфа рисърч“ ООД. Проучванията за пилотното прилагане на ETIS в Столична община са осъществени в периода декември 2014 г. – януари 2015 г.

Проведени са общо 988 интервюта, разпределени както е представено в табл. 1. Първичната информация е обработена и анализирана с помощта на SPSS. Релевантните данни са въведени в матрицата на ETIS. Специфично ограничение на проучването, което засяга преди всичко резултатите за посетителите, е провеждането му в периода декември-януари, когато структурата на посетителите може да се смята за нетипична.

Тестването на ETIS в Столична община е осъществено с намерението да се проследят всички показатели, включени в системата. Въпреки очакванията, че за някои от тях няма да има налична информация или няма да бъде възможно тя да бъде получена, в изследването са обхванати всички показатели, за да се тества наличието на информация и да се подобри методологията на мониторинговия процес. При тества-

Таблица 1
Table 1

Проведени интервюта по групи заинтересовани
Conducted interviews by stakeholder groups

Заинтересовани страни	Брой
Местна администрация (ОП „Туризъм“)	1
Туристически предприятия	138
Посетители	449
	Включително чужденци
Местно население	400
	Общо
	988

нето е постигнато високо ниво на покриване на показателите, както е представено в табл. 2 и 3.

Структурата на показателите по информационни източници е представена в табл. 4. Както е посочено, само 15% от информацията е налична от вторични източници (НСИ), което означава, че за да се наблюдава устойчивостта чрез използване на ETIS, Столична

Таблица 2
Table 2

Дял на наблюдаваните индикатори по групи/секции
Share of indicators monitored by groups/sections

Дял от всяка секция, подложена на мониторинг в дестинацията	
Секция	%
А. Устойчиво управление на дестинацията	100%
Б. Икономически влияния	94%
В. Социални и културни влияния	93%
Г. Екологични влияния	81%

Таблица 3
Table 3

Дял на наблюдаваните индикатори по вид
Share of indicators monitored by type

Дял от видовете индикатори, подложени на мониторинг в дестинацията	
Вид	%
Основни индикатори	89%
Допълнителни индикатори	90%
Общо индикатори	89,55%

Таблица 4
Table 4

Структура на индикаторите според информационните източници
Structure of indicators by information sources

Информационни източници	Брой индикатори	Дял
Въпросник за управлението на дестинацията	16	24%
Въпросник за туристическите предприятия	26	39%
Въпросник за посетителите	12	18%
Въпросник за местното население	3	4%
НСИ	10	15%
Общо	67	100%

община трябва да провежда редовни проучвания чрез въпросници сред туристическите предприемачи, посетителите на дестинацията и гражданите.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Състояние на туризма в Столична община. Обект на проучването е територията на Столична община. Площта на общината възлиза на 1349 km². На юг тя граничи с община Самоков, на запад – с общините Перник, Божурище и Костинброд, на север – с община Своге, а на изток – с общините Елин Пелин и Ихтиман. По шосе София отстои на около 60 km от границата със Сърбия на запад, на 110 km от границата с БЮР Македония на югозапад и на 200 km от границата с Гърция на юг.

Столична община е разположена в Софийската котловина на 550 m н. в., в подножието на планината Витоша (2290 m) в южната ѝ част, а на север територията ѝ обхваща разклонения на Стара планина. В обхвата ѝ попадат изцяло Лозенска планина, както и част от Люлин. Общината е богата на минерални води, а основната отводнителна артерия е р. Искър, чиито притоци протичат през самия град.

Град София, освен център на общината, е областен център и столица на България, и естествено се е оформил като най-значимият административен, транспортен, икономически и културен център на страната, както и като една от водещите туристически дестинации. Селищната мрежа на общината е съставена от 4 града и 34 села, с общ брой на населението около 1,3 млн. души.

Общината е богата на туристически ресурси, които могат да бъдат използвани за развитие на различни видове туризъм. От гледна точка на туризма с най-голямо значение е близостта на планината Витоша, с условия за пешеходен и ски туризъм. Превишението на най-високия ѝ връх – Черни връх (2290 m н. в.) спрямо котловинното поле е 1740 m, поради което Витоша изглежда твърде внушителна, гледана откъм столицата. Част от планината е обявена за природен парк, като почти половината от неговата територия попада в обхвата на Столична община, а именно – землищата на софийските квартали Княжево, Бояна, Драгалевци, и Симеоново и на селата Мърчаево,

Владая, Бистрица и Железница (План за..., 2005). Освен това, на територията на общината са разположени изцяло или частично 5 защитени зони по НАТУРА 2000, една от които съвпада с природния парк (Общински план..., 2014; Програма за..., 2009).

На територията на Столична община са регистрирани над 1400 недвижими културни ценности (Програма за..., 2009) по Закона за културното наследство (обн. в ДВ, бр. 19 от 13.03.2009 г.) от всички периоди на нейната история. Най-значителен дял заемат архитектурно-строителните ценности от Възраждането и след Освобождението до 40-те години на ХХ в., но от изключително значение за града са и археологическите ценности, които включват регистрираните селища на територията на общината от праисторията до късното Средновековие и свързаните с тях светилища, крепости, храмове и некрополи, както и голям брой надгробни могили. В националния регистър на недвижимите културни ценности (<http://ninkn.bg/Pages.aspx?subid=24&id=3>) със световно и национално значение са регистрирани 13 единични² и 2 групови обекта³ от общо 165 такива в България. Най-атрактивни за развитието на туризма са съхранените останки от антична Сердика и средновековния Средец, част от които са реставрирани и експонирани в централната част на града, както и най-посещаваният обект, превърнал се в символ на столицата – катедралният храм „Св. Александър Невски“.

Единственият обект от територията на Столична община, включен под № 42 в Списъка за световно културно и природно наследство на ЮНЕСКО, е Боянската църква. Същевременно, стенописите на Ротондата „Св. Георги“ и тези в църквата на Кремиковския манастир са сред най-добрите запазени образци на средновековната българска живопис. Обекти на културното наследство са и създадените в края на ХІХ в. първи обществени градини – Александровската (днешната Градска градина) и Борисовата градина (Програма за..., 2009). На територията на общината се намират 27 музея, 4 държавни културни института в областта на музикалното и танцовото изкуство, 6 държавни културни института в областта на театралното изкуство и 4 общински театъра, 4 национални, 3 общински и голям брой частни художествени галерии, както и над 120 читалища (София – туризмът в цифри, 2014). Сред нематериалното културно наследство се откроява групата на „Бистришките баби“, вписани през 2008 г. в Представителния списък на нематериалното културно наследство на човечеството на ЮНЕСКО, които представят архаично полифонично пеене, танци и ритуали от Шопската етнографска област на България.

Основните мотиви за посещение на София като туристическа дестинация според проучвания на настанителния сектор (Маринов и др., 2013а) и туристическите агенции (Маринов и др., 2013б) са бизнес туризъм и МІСЕ, културен туризъм – посещение на културно-исторически обекти, събитийен туризъм – концерти, фестивали и спортни събития, забавление и пазаруване, пешеходен и екотуризъм, ски туризъм и религиозен туризъм.

² Дворецът „Врана“, Сеславски манастир, Боянска църква, Народно събрание, Военен клуб, Народен театър „Иван Вазов“, мавзолей на княз Ал. Батенберг, Орлов мост, Ротонда „Св. Георги“, Централни минерални бани, Храм-паметник „Ал. Невски“, църква „Св. Петка Самарджийска“, джамия „Баня баши“.

³ Централно историческо ядро на София и Борисова градина.

Според разработената схема за туристическо райониране на страната (Концепция за..., 2014 г.) гр. София е център на Софийския маркетингов район, чиято основната специализация е предложено да бъде комбинацията от делови и културен туризъм. Допълнителната специализация на района ще бъде в следните видове туризъм: планински туризъм (всички видове), здравен туризъм (всички видове), религиозен и поклоннически туризъм, приключенски и екотуризъм.

По данни на НСИ през 2014 г. общината е посетена от около 862 000 туристи с най-малко една нощувка, а броят на нощувките е почти 1 525 000. Районът привлича около 14% от нощуващите посетители на страната и има дял 7% от регистрираните нощувки. Чуждестранното търсене е много по-голямо спрямо националното както по отношение на туристите, така и на нощувките. 63% от посетителите са чужденци и те осъществяват 66% от всички регистрирани нощувки в общината.

Собствените данни на Столична община за 2014 г. (София – туризъм в цифри, 2015) показват доста по-голям туристически поток към София – 967 399 туристи с регистрирани 1 726 379 нощувки, като чужденците представляват 61% от туристите и на тях се падат 63% от нощувките. Увеличението както на туристите, така и на нощувките спрямо 2013 г., е значително – с над 7% (София – туризъм в цифри, 2014).

Столична община привлича различни по националност чуждестранни туристи, но в структурата на туристите според тяхната национална принадлежност доминират посетителите от страни, членки на Европейския съюз. През 2014 г. най-голям е броят на германските туристи – 46 303 (8%), следван от този на гръцките – 42 347 (7,2%), британските – 38 292 (6,5%) и италианските – 37 068 (6,3%), чиито общ относителен дял е около 28% от всички чуждестранни посетители в София (София – туризъм в цифри, 2015). От по-близките пазари важни са също Турция (4,3%) и Румъния (4,1%), а от по-далечните – Франция (4,2%), САЩ (5,2%) и Русия (3,5%), както и Израел (4,6%). Структурата е аналогична и според броя на реализираните от чужденците нощувки.

Според НСИ (2014 г.) Столична община предлага настаняване в 131 обекта, с около 12 230 налични легла. Този капацитет възлиза на около 4% от легловата база в страната. Нивото на заетост през 2014 г. е над средното за страната – 36,1% (при 35,3% за България).

Управление на дестинацията за постигане на устойчивост. Тази група индикатори се отнася до публичната политика за развитие на туризма и включване на местното население в неговото управление, до политиката за устойчиво опериране на бизнеса и разпространяваната информация за ангажираността му към устойчивото развитие, както и до общата удовлетвореност на посетителите от посещението в дестинацията.

Тъй като разглежданата дестинация представлява самостоятелна административна единица – община, която в териториален аспект изцяло съвпада с административната единица от по-висок ранг – област София-град, тя се характеризира с общ орган за управление, като плановете документи и политиките се отнасят за територията на цялата община. Функциите на организация за управление на дестинацията в Столична община се изпълняват от Общинско предприятие „Туризъм“, като специализирано звено от общинската администрация, което осигурява и подпомага дейността на кмета на Столична община при изпълнението на неговите правомощия по Закона за туризма и издадените въз основа на него подзаконовни нормативни актове (Правилник за...,

2007). Най-важните дейности на общинското предприятие от гледна точка на устойчивото развитие са да:

- Изработва и предлага на кмета за приемане от Столичен общински съвет на Програма за развитие на туризма на територията на Столична община, която изпълнява в съответствие с Националната стратегия и съобразно с местните туристически ресурси и потребности.
- Организира и извършва рекламата на град София като туристическа дестинация, както и съдейства за рекламата на туристическия продукт на общината; представя у нас и в чужбина град София като туристическа дестинация, както и съдейства за презентиране на туристическия продукт на общината.
- Подпомага туристическото обслужване на гражданите и гостите на столицата чрез създаване на туристически информационни центрове или бюра.
- Съдейства за поддържането и опазването на природните и културно-исторически обекти на територията на Столична община.

Към настоящия момент Столична община няма актуална стратегия и/или план за действие за устойчиво развитие на туризма, с предвиден мониторинг, контрол върху развитието и организация на оценяването. През 2006 г. Общинският съвет е приел Стратегия за развитие на София като туристическа дестинация „София – столица и туристическа дестинация“ (2006), съпроводена с План за действие, но времевият обхват на документа е до 2011 г. Един от акцентите в нея е опазване на културното наследство и на природните ресурси и развитие на местните бизнеси, но липсва конкретна ангажираност към устойчивост на развитието и неговия мониторинг. През 2012 г. общинското предприятие изготвя проект на задание за разработване на Стратегия и план за действие на туристическа дестинация София за периода 2014–2020 г. (Проект-задание..., 2012). През 2013 г. е приключил първият етап от разработването на стратегията, резултат от който е изготвеното Разширено задание за създаване на Стратегия и план за действие за развитието на София като туристическа дестинация 2014–2020 г. (Разширено задание, 2013). Работата върху стратегията продължава, но все още не е представен окончателен вариант. Предвидено е изготвяне на индикатори за наблюдение, отчитане на изпълнението и оценка на стратегията.

Проучването на местното население показва, че само 27,2% изразяват съгласие с твърдението, че участват и оказват влияние при планирането и развитието на туризма, срещу 44%, които са несъгласни с него. Това означава, че е необходимо по-тясно взаимодействие със заинтересованите страни и включването им в обществени обсъждания на настоящи проблеми и техните решения, както и отчитане на мнението им при разработване на плановите документи, отнасящи се до туристическото развитие.

Участието в сертификационни схеми за екологично или устойчиво опериране (ISO 14001, EMAS, Еко-етикет и др.) не е популярно сред предприятията от туристическия сектор в София. Само 23% от изследваните предприятия са декларирали, че притежават подобен сертификат, като той е от по-голямо значение за заведенията за хранене, отколкото за местата за настаняване. Сред обхванатите от проучването туристически предприятия само 2 (1,4%) – едно в сферата на настаняването и едно – на храненето, са споделили, че изготвят доклад за устойчивост в съответствие с глобалната инициатива за отчетност на ООН. Като цяло ангажираността на туристическия бизнес в добро-

волни схеми и инициативи е ниска и може да се обясни с липсата на информация за такива схеми и инициативи, от една страна, или с неосъзнаване на възможните ползи за бизнеса – от друга.

Общата удовлетвореност на анкетирани посетители от посещението им в София е сравнително висока – средна оценка 4,1 по 5-степенна скала. 82% от анкетираниите са заявили, че като цяло са доволни, включително 1/3 са изказали пълно задоволство. Най-висока е удовлетвореността на посетителите от възможностите за забавления, историческите забележителности и културния живот в столицата, а най-ниска – от възможностите за велосипедно придвижване и паркиране, както и от наличието на съоръжения за специалните нужди на хората с увреждания.

Високата обща удовлетвореност косвено намира отражение и в много високия дял на повторните посетители – за 68% от всички анкетирани посетители това не е първо посещение в София. Заслужава специално внимание фактът, че анкетираниите, които вече са идвали в София, са посочили голям брой предишни посещения през последните 5 години – средно над 28 на човек. Това може да се обясни отчасти с големия брой пътувания, които са осъществили деловите посетители – над 83 за периода, но дори посетителите с основна цел културно-исторически туризъм са идвали в София средно 6 пъти.

Само 17% от всички анкетирани посетители се декларирани, че знаят за усилията и инициативите за устойчиво развитие на Столична община като туристическа дестинация. Това означава, че те са слабо познати на посетителите. От друга страна, 54% от изследваните туристически предприятия представят пред обществеността своите усилия за устойчиво опериране под различна форма – чрез включване на подходяща информация в техните информационни брошури, уеб-сайтове и др. Посочените данни очертават наличието на сериозен проблем в информационното съдържание и използваните комуникационните канали и средства. Посочените слабости се отнасят не само до действията на Столична община, но и на предприятията от туристическия сектор. Наблюдава се голямо разминаване между ниската степен на информираност на посетителите и високия дял на предприятията, посочващи, че целенасочено запознават потенциалните си клиенти със своите усилия за устойчивост чрез своите продукти, маркетинг или брандинг.

Икономически влияния на туризма. Индикаторите за мониторинг на икономическите влияния се отнасят до параметрите на туристическия поток и ефективността на туристическите предприятия, създадената заетост, условията на труд и веригата на доставките.

По данни на НСИ през 2014 г. в общината са регистрирани 1 524 633 нощувки, което означава, че средномесечната стойност възлиза на 127 053 нощувки. Собствените данни на Столична община (ОП „Туризъм“), които могат да се разглеждат като точни, тъй като обобщават отчетените от местата за настаняване нощувки като основа за заплащане на туристическия данък, показват доста по-голям брой регистрирани нощувки – 1 726 379. При тези изходни данни средномесечният брой на нощувките през 2014 г. е 143 865.

Относителният дял на туризма в икономиката на дестинацията е изчислен на базата на данни от НСИ за 2013 г. като дял на нетните приходи от продажби на дейността „Хотелиерството и ресторантьорството“ от общите нетните приходи от про-

дажби в Столична община. През 2013 г. нетните приходи от дейността възлизат на 1094 млн. лв., което представлява 1,1% от общите нетни приходи от продажби в общината. Това разкрива маловажната роля на туризма в Столична община в сравнение с другите икономически дейности (11-та позиция).

Делът на еднодневните посетители е отчетен според присъствието им в извадката на анкетното проучване на посетителите, т. е. наличната информация се отнася само за периода на анкетиране и е много вероятно да има сериозни вариации по сезони. В извадката на проучването еднодневните посетители на столицата представляват 16% от всички посетители, което показва, че през зимния период София е по-скоро дестинация, отколкото транзитна спирка за посетителския поток. Средната продължителност на престоя на еднодневните посетители е близка до очакваната – 6,8 часа. Средната продължителност на престоя на туристите с преспиване е много ниска както по данни на НСИ, така и според данните на Столична община (ОП „Туризм“) средната продължителност на престоя възлиза на 1,8 нощувки.

Разходите за престой в София (без разходите за транспорт до дестинацията) като цяло са ниски за столичен град. Средният разход на туристите с нощувка е 57 евро, а този на еднодневните посетители – 25 евро.

Средната заетост на настанителната база през 2014 г. е 36,1%, като показва повишение с 2 процентни пункта спрямо 2013 г. и е над средната за страната (35,3%). По този показател Столична община отстъпва само на черноморските общини, които обаче се характеризират с по-кратък период на експлоатация на местата за настаняване.

Средната продажна цена на стая е изчислена по данни от НСИ за 2014 г. въз основа на данните за броя на действително използваните стаи, заетостта на леглата и реализираните приходи от нощувки. Средната продажна цена на стая в Столична община е сравнително висока (за ценовото равнище в България) – 60 евро.

За определяне на дела на заетите в туристическия сектор са използвани данните на НСИ за заетите лица по икономически дейности в Столична община за 2013 г. В дейността „Хотелиерство и ресторантьорство“ през 2013 г. са заети 35 126 лица, което представлява 5,4% от всички заети лица в общината и отнежда на дейността значимата 8-а позиция сред всички икономически дейности в общината. Делът на заетите е малко над средния за страната (5%). Сезонната заетост в отрасъла е незначителна – 4,5%, като е най-типична за предприятията със сезонен характер на дейността – „Витошки“ АД и др. Въпреки че близо половината от изследваните туристически предприятия в дестинацията (43%) предлагат възможности за производствен стаж на учащи се, едва малко над 5% от заетите са стажанти.

Пожарната безопасност на туристическите предприятия се контролира относително редовно. 96% от изследваните предприятия са били проверявани за пожарна безопасност през последната година. Инспектирани са 100% от по-големите предприятия и почти всички места за настаняване.

Индикаторът „Дял на туристите, които подават оплаквания в полицията“ е отчетен като ненаблюдаван поради липса на налична информация. Опитите за установяване на потенциален източник на информация показват, че в Столична община липсва централизирана система за регистриране на сигналите и оплакванията, независимо че е осигурен телефон за сигнали и оплаквания за гражданите и туристите.

Значителна част от изследваните предприятия в Столична община се снабдяват с местни стоки и услуги. 51% от предприятията посочват дял на местните стоки и услуги над 25% (включително 26% – над 50%). По-склонни да се снабдяват с местни стоки и услуги са местата за настаняване, при които 62% използват над 25% местни стоки и услуги, докато при заведенията за хранене техният дял е 30%.

Много сходни са резултатите за доставките на местни храни и напитки. Преобладаващата част от изследваните предприятия използват значителен дял местни храни и напитки. 58% от предприятията посочват дял на местните храни и напитки над 25% (включително 27% – над 50%), като отново по-склонни да използват местни храни и напитки са обектите за настаняване.

Социални и културни влияния на туризма. Социалните и културните влияния се измерват чрез индикатори, отнасящи се до туристическия натиск и удовлетвореността на местното население от развитието на туризма, равнопоставеността в зависимост от половата принадлежност и от условията за достъп, както и до съхраняването на културното наследство.

Броят на туристите в Столична община през 2014 г. по данни на НСИ е 861 512, а броят на постоянното население към 31.12.2013 г. е 1 309 634 души. Така, на 100 души от местното население през 2014 г. се падат по 66 туристи. Ако се използват данните за пренощуващите туристи на Столична община – 967 399 души, то туристическият натиск върху местното население реално е още по-голям, тъй като на 100 местни жители се падат по 74 туристи.

При наличие на 12 232 легла в местата за настаняване в София (по данни на НСИ за 2014 г.), на 100 души от местното население се пада по едно легло (0,9) в търговски обекти за настаняване. Ако се вземат предвид данните на Столична община за броя на наличните легла – 17 365, то на 100 жители се падат по 1,3 легла.

Като цяло местните жители са удовлетворени от развитието на туризма в общината. Мнозинството от столичаните (59,8%) са на мнение, че местната общност получава ползи от развитието на туризма и от туристите, които посещават общината. Тази нагласа се отнася със същата тежест и за отделните сезони. Ползите от развитието на туризма в Столична община се възприемат от жителите ѝ в много по-голяма степен като ползи за общността, отколкото като лични ползи.

Сред заетите в туристическия сектор има абсолютен паритет между жени и мъже. Средно за изследваните предприятия в общината жените са 50% от персонала, но те имат повишен дял в заведенията за хранене. Въпреки паритета в работната сила, само 31% от туристическите предприятия в района се ръководят от жени. Жените са ръководители на туристически предприятия два пъти по-рядко от мъжете, което е значително по-ниско от представянето на жените в работната сила, заета в туризма (50%).

Средната брутна годишна заплата в икономическата дейност „Хотелиерство и ресторантьорство“ в Столична община през 2013 г. (НСИ) възлиза на 6491 лв. и е значително над средната за страната за същата дейност (с 13%), която е 5751 лв. Същевременно, на национално ниво за същата година НСИ констатира разлика в заплащането на мъжете и жените от 10,5% в полза на мъжете, или средната брутна годишна заплата на жените представлява 90,5% от тази на мъжете.

41% от изследваните предприятия разполагат със стаи или други съоръжения, приспособени към специфичните нужди на посетителите с увреждания или ограничена подвижност, като с по-добра съоръженост са по-големите предприятия. Към 2013 г. 29% от наземния градски транспорт е пригоден за хора с увреждания или ограничена подвижност. Спирките на метрото са оборудвани с асансьори за улесняване на достъпа за хора с увреждания.

Половината (50%) от най-важните туристически атракции в дестинацията са пригодени за достъп на хора с увреждания. Списъкът обхваща 12 от най-посещаваните културни институции в Столична община (София – Туризмът в цифри, 2014).

Таблица 5
Table 5

Пригоденост на туристическите атракции за хора с увреждания
Adaptation of tourist attractions for people with disabilities

№	Обект	Пригоденост за хора с увреждания
1	Национален исторически музей	Да
2	Боянска църква	Не
3	Национална художествена галерия	Не
4	Храм-паметник „Св. Александър Невски“	Да
5	Софийски арсенал – Музей на съвременното изкуство	Не
6	Музей на социалистическото изкуство	Не
7	Национален военноисторически музей	Да
8	Национален природонаучен музей	Да
9	Национален археологически институт с музей	Да
10	Институт по етнология и фолклористика с Етнографски музей	Не
11	Археологическо ниво на базиликата „Св. София“	Не
12	Национален политехнически музей	Да

Само 17% от посетителите са удовлетворени от това, доколко в София се отчитат специалните нужди на хората с увреждания. Сред туристите с увреждания или специални изисквания за достъп удовлетвореността е много ниска (5%) в сравнение с удовлетвореността на хората без увреждания или ограничена подвижност (17%).

В края на 2012 г. в София е приета Стратегия за развитие на културата в София „София – творческа столица“ (2013–2023). Един от приоритетите на стратегията е свързан с културното наследство на променящия се град. В контекста на обвързването му с развитието на туризма се предвижда в София да се проучва системно и да се експонира все по-голяма част от културно-историческото наследство на града, то да се рекламира на национално и международно ниво, а София да бъде включена във важни международни културни коридори и маршрути. Постигането на такава симбиоза между културата и туризма се приема като възможна от местните жители, тъй като бли-

зо две трети от софиянци (63,4%) са убедени, че туризмът влияе благоприятно върху местната идентичност, културното и природното наследство на общината.

При подбора на проекти за събития, които да бъдат включени в културния календар на Столична община, се поставя изискване те да отразяват местните културни традиции, да бъдат значими за местното население и да водят до устойчиви резултати в утвърждаване на културните ценности. Сред водещите 10 културни събития в столицата, изброени по-долу, едва 30% са с фокус върху традиционната местна култура и материални ценности (табл. 6).

Таблица 6
Table 6

Културни събития с фокус върху традиционната местна култура и ценности
Cultural events with a focus on traditional local culture and values

№	Културни събития	Да/Не
1	София Филм Фест – международен филмов фестивал (март)	Не
2	Международен детски фолклорен фестивал София (април)	Да
3	Международен фестивал на анимационния филм „Златен кукер“ (май)	Не
4	Нощ на музеите и галериите – културна инициатива, представяща столичните музеи	Да
5	София диша (август)	Не
6	Киномания (ноември)	Не
7	Софийски музикални седмици (май)	Не
8	Sofia Rocks – ежегоден фестивал за рок музика	Не
9	Европейски музикален фестивал – международен фестивал за класическа музика	Не
10	Салон на изкуствата – фестивал за изпълнения от различни музикални жанрове, балет, изобразително и приложно изкуство	Да

Екологични влияния на туризма. Екологичните влияния се наблюдават чрез индикатори, отнасящи се до използвания транспорт до и във дестинацията, отношението към климатичните промени, управлението на твърдите отпадъци, отпадъчните води, осветеността и шума, използването на вода и енергия, както и до опазването на биоразнообразието.

По-голямата част от анкетираните са пристигнали в София със самолет – сумарно 41%. Второ по значение като средство за придвижване до столицата е лекият автомобил – общо 27% от респондентите, като в почти всички случаи става дума за собствена, а не за наета кола. На трето място е автобусният транспорт (21%), следван от железопътния (10%). Сумарно, 48% от посетителите използват устойчиви форми за придвижване в дестинацията (обществен транспорт, велосипед и ходене пеша). Гостите на София използват преимуществено собствен или нает транспорт за придвижване в столицата – 52% от всички анкетирани. На второ място, с дял около 1/3, се нарежда общественият транспорт, а само 16% от респондентите се придвижват пеша. Делът на велосипедистите е нищожен (0,5%).

За да пристигнат в София, посетителите изминават голямо разстояние – средно 1603 km за ношуващите и 494 km за еднодневните посетители. Стойностите и по двата показателя са внушителни и в голяма степен се дължат на факта, че гостите от чужбина имат превес в анкетната извадка (58%), както и че в редица случаи София е транзитна спирка на път от/за далечни дестинации.

Много малка част от изследваните предприятия адресират измененията на климата чрез включване в схеми за смекчаване на изменението на климата или чрез действия за адаптиране към изменението на климата – едва 9,4%. 11,7% от изследваните предприятия са в уязвими зони. Най-често отговори за разположение в уязвима зона се дават от предприятия от селищата и кварталите в подножието на Витоша. В свободните отговори като причина за рисковете се посочват липсата или състоянието на канализационната мрежа и снеготопенето.

По данни на НСИ през 2013 г. в Столична община количеството на образуваните битови отпадъци на човек е 433 kg (kg/човек/г.). Общо образуваните битови отпадъци възлизат на 566 хил. t, от които 83 хил. t (15%) са предадени за оползотворяване (рециклиране). 59% от всички изследвани предприятия декларират, че прилагат разделно събиране на отпадъците, което показва, че разделното събиране на твърди отпадъци е сравнително популярна практика.

По данни на НСИ през 2013 г. делът на населението на Столична община, свързано с обществена канализация, е 96,3%. Приема се, че всички търговски туристически обекти са свързани с обществената канализационна мрежа. За същата година делът на отпадните води в дестинацията, обхванати от пречиствателна станция с поне вторично третиране преди изпускане, е доста висок за страната – 96,1%.

Икономията на вода е сред популярните мерки, практикувана от 56,5% от изследваните предприятия, включително използване на тоалетни с двоен бутон (57% от свободните отговори), използване на душове и кранове с нисък дебит (19%) и др. Използването на рециклирана вода обаче е рядко прилагана практика, като само 10,9% от изследваните предприятия са посочили прилагането на подобна мярка.

Преминаването към осветление с ниска консумация на енергия е популярна мярка за намаляване на потреблението на енергия, която е приложена от 84% от изследваните предприятия. Използването на енергия от възобновяеми източници (ВЕИ) в туристическия сектор на Столична община е ограничено. Само 10% от изследваните предприятия заявяват, че използват ВЕИ. Средно за предприятията, които са посочили, че използват ВЕИ, относителният дял на ВЕИ в общото енергийно потребление е 34%. Средно за всички изследвани предприятия обаче, относителният дял на ВЕИ в общото енергийно потребление (изчислен като средноаритметична стойност) е нищожен – 2%.

Делът на териториите под режим на защита в Столична община е 13% (Investing in..., 2010), от които на ПП „Витоша“ се падат 8,8% (11870,561 ha) (План за управление..., 2005). Единствено ПП „Витоша“ има действащ план за управление, включително за управление и мониторинг на биоразнообразието, като пред приемане е нов план до 2024 г.

Само 11,7% от всички изследвани предприятия посочват участие в действия за опазване на местното биоразнообразие и ландшафтите или подкрепа на действия за

консервация и управление на ландшафтите, което говори, че участието в подобни действия не е типично за туристическите предприятия в Столична община.

В общината се прилага политика за намаляване на шумовото и светлинното замърсяване. Тя се основава на нормативните документи за защита от шума на национално и общинско ниво.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тестването на Европейската система от индикатори показва, че тя е удачна за използване на ниво община, разглеждана като туристическа дестинация. Набраната информация позволява да се направи оценка на моментното състояние на развитието на туризма в различните аспекти на устойчивост, като същевременно представя в концентриран вид различните влияния на туризма. Количествените параметри на индикаторите позволяват те да служат като отправна точка за сравнение при проследяване на развитието, но и за съпоставяне с други дестинации, приложили същата методика.

Направеният анализ на състоянието на Столична община според индикаторите на ETIS позволява да се открият положителните страни, които могат да се използват за целите на туристическото планиране и маркетинга на дестинацията, но откроява и слабостите, изискващи по-усърдна намеса и последователни действия за подобряване на състоянието. В синтезиран вид силните и слабите страни са представени по секции (групи) индикатори в табл. 7.

Препоръките за развитие и по-нататъшно прилагане на Европейската система от индикатори за устойчиво развитие на туризма се свежда до:

1. Вземане на решение за мониторинг на устойчивото развитие на туризма на общинско ниво на основата на ETIS, като се предвиди:

- Ежегоден мониторинг на развитието с наблюдение на индикатори, за които им налична вторична информация от Териториално бюро – София на НСИ и на съответните структури на общинската администрация.
- Периодично провеждане на анкетни проучвания (на две години) сред туристическите предприятия, посетителите и местното население за изследване на промяната в дейността на туристическите предприятия и в нагласите на туристите и местните жители.
- Включване в анкетните карти на въпроси, покриващи всички индикатори, включително за потреблението на вода и енергия на турист на вечер, както и на допълнителни въпроси, които са от текущ интерес.

2. Задълбочаване на работата със заинтересованите от устойчивото туристическо развитие, по-специално:

- Привличане на заинтересованите и по-активното им включване в експертни и публични обсъждания на съществуващите проблеми и потенциалните им решения, консултиране на бъдещата Стратегията за устойчиво развитие на туризма в София като туристическа дестинация и други важни планови документи на общината, свързани с туризма.

Таблица 7
Table 7

Силни и слаби страни на Столична община в различните аспекти на устойчивото туристическо развитие

Strengths and weaknesses of Sofia Metropolitan Municipality in the various aspects of sustainable tourism development

Групи индикатори	Силни страни	Слаби страни
Управление на дестинацията	<ul style="list-style-type: none"> висока степен на удовлетвореност на посетителите от пребиваването в дестинацията висок дял на повторните посетители предоставяне на информация от страна на бизнеса за усилията за устойчивост на корпоративно ниво 	<ul style="list-style-type: none"> липса на специална Стратегия за устойчиво развитие на туризма; ниска степен на удовлетвореност на местното население от включването в процесите на планиране и управление на туризма слаба нагласа сред туристическите предприятия за устойчиво управление на туризма слаба информираност на туристите за усилията за устойчивост на ниво община и отделно предприятие
Икономически влияния	<ul style="list-style-type: none"> средна степен на проявление на икономическите ползи от туризма – средно ниво на цената за стая и на разходите на посетителите в дестинацията нисък дял на едnodневните посетители относително висок дял на заетите в туризма и значителни възможности за стаж в туристическите предприятия безопасни условия за заетите и туристите в туристическите обекти относително висок дял на предприятията, които се снабдяват с местни стоки и услуги над 25%, вкл. храни и напитки наличие на местна политика за стимулиране използването на местни продукти 	<ul style="list-style-type: none"> нисък дял на туризма в местната икономика кратък престой на нощуващите туристи
Социални и културни влияния	<ul style="list-style-type: none"> средно ниво на туристическия натиск върху местното население висок дял на местното население, удовлетворено от туристическото развитие паритет в заетостта по пол средно ниво на удовлетвореност на посетителите от пригодеността на дестинацията за хора с увреждания наличие на политика за опазване на културното наследство преобладаващи положителни оценки за влиянието на туризма върху местната идентичност, природното и културното наследство 	<ul style="list-style-type: none"> нисък дял на жените на ръководна позиция в туристическите предприятия относително ниска степен на съоръженост на предприятията за хора с увреждания относително ниска степен на пригоденост на обществения транспорт за хора с увреждания относително ниска степен на пригоденост на туристическите атракции за хора с увреждания нисък дял на културните прояви с фокус върху традиционната местна култура и ценности

Таблица 7 (продължение)
Table 7 (continued)

<p>Екологични влияния</p>	<ul style="list-style-type: none"> • балансирана структура на пристиганията по видове транспорт • наличие на общинска политика за смекчаване на и адаптиране към климатичните промени • малък дял на предприятията, разположени в „уязвими зони“ • значителен дял на предприятията, които сепарират отпадъците • висок дял на вторично третираните отпадъчни води • относително висок дял на предприятията с мерки за пестене на вода • относително висок дял на предприятията, преминали към нискоенергийно осветление • значителен дял от територията е в режим на защита • наличие на политика за намаляване на шумовото и светлинното замърсяване 	<ul style="list-style-type: none"> • относително ниско ниво на използване на устойчиви форми на транспорт за придвижване в дестинацията, особено с велосипед • много голямо изминато разстояние от посетителите за достигане до дестинацията • малък брой на предприятията, ангажирани в схеми и мерки за смекчаване на климатичните промени • нисък дял на рециклираните отпадъци в общината • нисък дял на възобновяемите енергийни източници в енергийното потребление на туристическите предприятия • нисък дял на предприятията, използващи рециклирана вода и липса на подобни практики на дестинационно ниво • слаба ангажираност на бизнеса за опазване на биоразнообразието и качеството на ландшафтите
---------------------------	--	---

- Формиране на консултативна работна група по въпросите за устойчивото развитие на туризма с цел да се договорят целеви стойности на индикаторите; ядро на тази работна група може да бъде съществуващият Консултативен съвет по туризма към Столична община.
 - Популяризиране на устойчиви практики сред представители на туристическия бизнес.
 - Ефективно комуникиране сред местната общност и посетителите на усилията за и достигнатото равнище на устойчивото развитие на туризма в община.
3. *Адаптиране на системата от индикатори към местните нужди:*
- Отпадане на индикатори, за които са достигнати пределните стойности, например за контрола за пожарната безопасност на туристическите предприятия, за свързаност на туристическите обекти с обществената канализационна мрежа и др.
 - Включване на нови индикатори, например за критерия, отнасящ се до устойчивите форми за придвижване в дестинацията: брой на разработените и предлагани пешеходни туристически маршрути, дължина на велоалеите, предлагани велосипеди под наем и др.

ЛИТЕРАТУРА

Концепция за туристическо райониране на България. 2015. Министерство на туризма. <http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/uploads/raionirane/koncepcia.pdf>.

- Дограмаджиева, Е. 2016. Анализ на посетителите в Столична община: профил, поведение, оценки и следствия за устойчивото туристическо развитие. – *Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“*, ГГФ, кн. 2 – *География*, т. 109 (под печат).
- Маринов, В. 2016. Приносът на туристическите предприятия към устойчивото туристическо развитие на примера на София. – *Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“*, ГГФ, кн. 2 – *География*, т. 109 (под печат).
- Маринов, В, Е. Дограмаджиева, Е. Петкова. 2013а. Настаниителният сектор в София: оценки, нагласи и очаквания. С., ОП „Туристическо обслужване“, http://info-sofia.bg/images/documents/Sofia_Accommodation_2013_Annex_Final.pdf.
- Маринов, В., М. Асенова, Б. Байков. 2013б. Туристическите агенции и туристическото развитие на София: оценки, нагласи и очаквания. С., ОП „Туристическо обслужване“, http://info-sofia.bg/images/documents/Report%20TO_2013_Fina.pdf.
- Национален статистически институт. Туризмът и Население. 2014. <http://www.nsi.bg/>.
- Националният регистър на недвижимите културни ценности. Национален институт за недвижимо културно наследство. <http://ninkn.bg/Pages.aspx?subid=24&id=3>.
- Общинският план за развитие на Столична община 2014–2020 г. (2014). Столична община. София. http://www.sofproect.com/OPR2014_final072014.aspx.
- План за управление на ПП „Витоша“ 2005–2014. (2005). Министерство на околната среда и водите. http://www.moev.government.bg/files/file/Nature/Protected_areas/PU_PP-Vitoshka_2005-2014.pdf.
- Правилник за организацията и дейността на общинско предприятие „Туризмът“ (2007). Столичен общински съвет. Изм. и доп. 2010 г. и 2014 г. <http://info-sofia.bg/bg/information-bg.html>.
- Програма за опазване на околната среда на Столична община 2010-2020 г. (2009). Част I, Столична община, С. http://sofia.bg/smet/Programa_OS_1.pdf.
- Проектно-задание за разработване на Стратегия и план за действие на туристическа дестинация София за периода 2014–2020 г. (2012). Общинско предприятие „Туристическо обслужване“. [http://info-sofia.bg/images/documents/strateguconception%20plan_SM%20\(3\).pdf](http://info-sofia.bg/images/documents/strateguconception%20plan_SM%20(3).pdf).
- Разширено задание за създаване на Стратегия и план за действие за развитието на София като туристическа дестинация 2014-2020 г. (2013). ОП „Туристическо обслужване“. <http://info-sofia.bg/images/documents/Sofia%20strategy%20DRAFT1.pdf>.
- София – туризмът в цифри 2013. (2014). ОП „Туристическо обслужване“. http://info-sofia.bg/catalog/bg/Profesionalista_2014BG/Profesionalista_2014BG.pdf.
- София – туризмът в цифри 2014. (2015). ОП „Туризмът“ http://www.info-sofia.bg/catalog/bg/Profesionalista_2015BG/index.html#.
- Стратегия за развитие на София като туристическа дестинация „София – столица и туристическа дестинация“. (2006). Съвет по туризъм, С. http://info-sofia.bg/images/documents/strategia_razvitie.pdf.
- Castellani, V. 2010. Development of methodologies and indicators to assess sustainability in tourism and agriculture. University of Milano, Bicocca PhD Thesis, XXII cycle.
- Ceron, J. P., G. Dubois. 2003. Tourism and sustainable development indicators: The gap between theoretical demand and practical achievements. – *Current Issues in Tourism*, Vol. 6, No 1, 2003.
- EC, DG Enterprise and Industry. 2013b. European Tourism Indicator System. Detailed Indicator Reference Sheets for Sustainable Destinations. <https://www.surrey.ac.uk/shtm/Files/ETIS%20Toolkit%20Detailed%20Indicator%20Reference%20Sheets.pdf>.
- EC, DG Enterprise and Industry. 2013a. European Tourism Indicator System. Toolkit for Sustainable Destinations. http://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators/index_en.htm.
- Investing in Europe's people. Fifth report on economic, social and territorial cohesion. 2010. EC, http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/reports/2010/fifth-report-on-economic-social-and-territorial-cohesion-investing-in-europes-future.
- Liu, Zh. 2003. Sustainable tourism development: a critique. – *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (6), 459–475.
- Manning, T. 1999. Indicators of tourism sustainability. *Tourism Management* 20 (1999). Pergamon, 179–181 Elsevier Science Ltd.
- Miller, G., L. Twining-Ward. 2005. Monitoring for a sustainable tourism transition: the challenge of developing and using indicators. CABI Publishing.
- Schianetz, K., L. Kavanagh. 2008. Sustainability indicators for tourism destinations: A complex adaptive systems approach using systemic indicator systems. – *Journal of sustainable tourism*, Vol. 16, No. 6, Taylor and Francis.

Постъпила април 2016 г.